

- університету ім. І.Франка, серія: географічна, випуск 9. – Львів, Вид-во при Львівському державному університеті, 1975. – С. 22-26.
8. *Природа Тернопільської області* / За ред. К.І. Геренчука. – Львів: Вид-во ЛДУ, 1979. – 169 с
9. *Природа Украинской ССР. Ландшафты и физико-географическое районирование* / А.М.Марынич, В.М.Пащенко, П.Г.Шищенкою – Киев: Наукова думка, 1985. – 224 с.
10. *Физико-географическое районирование Украинской ССР.* / Под ред. В.П.Попова, А.М.Маринича, А.И.Ланько. – К.: Изд-во Киевского ун-та, 1968. – 683 с.
11. Цысь П.Н. *О физико-географическом районировании и ландшафтном картировании западных областей Украины.* / П.Н.Цысь // *Научные записки Львовского государственного университета им. И.Франка, серия география.*, том 40, вып. 4. – Львов. Изд-во Львовского госуниверситета, 1957. – С. 163-173.
12. Чижов М.А. *Опыт ландшафтного картирования территории Тернопольской области.* / М.А.Чижов // *Научные записки Львовского государственного университета им. И.Франка, серия география.*, том 40, вып. 4. – Львов. Изд-во Львовского госуниверситета, 1957. – С. 210-215.
13. Чижов М.А. *Природа Тернопольской области* / М.А. Чижов. – Тернополь: Тернопольоблиздат, 1957. – ч. 1. – С.74, ч.2. – С.101.
14. Штойко П.И. *Изменения ландшафтов Западного Подолья в XV-XX веках: Автореф. дисс... к.г.н.* – Львов, 1986. – 16 с.

УДК 528.94+911.3(477)

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПЕРІОДИЗАЦІЇ ІСТОРІЇ КАРТОГРАФУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ

М.В. Потокій

rotokiy58@mail.com

*Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка,
м.Тернопіль, Україна*

Картографування населення як галузь тематичного картографування виникло у середині ХІХ століття, хоча окремі карти народонаселенської тематики були відомі дещо раніше.

Спроби періодизації картографування українських земель загалом і населення зокрема зустрічаємо у працях В. Кордта, Я. І. Жупанського, Р. І. Сосси. Всі вони мають власні погляди на методологічні й методичні підходи до виділення тих чи інших етапів та підетапів в історії картографування населення. Доцільно виділити наступні великі етапи у картографуванні населення Західної України.

Перший етап (середина ХІХ століття – 1922 рік) характеризується перебуванням українських земель під владою Російської та Австро-Угорської імперій. Перші карти населення

з'явилися в «Атласі королівства Польського» Ю. Кольберга (Варшава, 1826 і 1827 рр.). Карти охоплювали територію 9 воєводств. Великою кількістю різноманітних умовних позначень на картах атласу представлена значна кількість показників населення та селянського господарства, зокрема всі сільські поселення із кількістю дворів понад двадцять, кількість парафіяльних костелів, величина землекористувань, кількість будинків у сільських поселеннях, їхня людність, щільність населення на 1824 рік.

Очевидно, що першим виданням народонаселенської тематики в Російській імперії був атлас С. Корсакова «Карти населеності Великоросійських губерній» (1839 р.), а також «Ступені населеності губерній і областей Європейської Росії» (1851 р.), карти ступенів населеності Російської імперії та Європейської Росії Ракінта (1860 р.) та Шуберського (1862 р.) [1].

Із середини ХІХ ст. карти населення регулярно вміщуються в російських та польських атласах. У Львові (1875 р.) видано перший демографічний атлас Галичини – «Статистичний атлас Королівства Галичини та Лодомерії з Великим Краківським князівством» з 6 картами (загальна людність, локальна людність, густота розселення поляків, українців, статева структура населення) [1].

Карти населення масштабів 1:150 000 і 1:1 500 000 містяться у ґрунтовній праці Е. Фішера «Буковина» (Чернівці, 1899 р.) [2].

У Росії в цей час була видана «Етнографічна карта Росії» (1898 р.) масштабу 1:40 000 000. У 1910 році за загальною редакцією Ю. М. Шокальського вийшов «Большой всемирный настольный Атлас Маркса», у якому представлені дві карти населення: – густота населення Європейської Росії та густота населення Російської імперії [2].

У 1910 р. вийшла праця «Городъ и деревня в Европейской Россіи» В. П. Семенова-Тянь-Шанського із 6 картами населення (характеризують людність поселень ЄР, статевий склад, зайнятість, міське й напівміське населення, матеріали міських будинків).

У 1916 р. поляк Є. Ромер розробив «Географічно-статистичний атлас Польщі», у якому подано 10 карт населення (масштаб 1:5 000 000). Карти характеризують густоту, вік, склад, освіту населення західноукраїнських земель. Тоді ж у Варшаві було видано твір «Мара rozszedlenia ludnosci polskiej» Л. Дура масштабу 1:2 000 000 (за даними 1916 р., для Галичини – на 1910 рік [1].

У 1919 р. у Варшаві видано карту народів польських земель Е. Малишевича з етнічним складом населення польських земель.

Другий етап тривав від 1922 р. до закінчення Другої світової війни. Українські землі знову розділені між державами-сусідами – Союзом СРР, Польщею, Румунією та Чехословаччиною. У цей час на основних українських землях ще продовжується українізація, створюються провідні науково-дослідні установи і видаються перші українські картографічні твори. Однак, із початком 30-х років процес українізації згортається, починаються репресії проти української інтелігенції, закриваються науково-дослідні установи. Натомість, в Західній Україні видаються унікальні картографічні твори на українські землі із дуже детальною характеристикою населення як її західної, так і радянської частин.

У 1931 р. створена карта польської мови, яка охоплювала території сучасних Польщі, Білорусії та Західної України, крім Закарпаття та Буковини.

У цей час Є. Ромер опублікував «Географічний атлас для I-го класу гімназій» (1939 р.), у якому є дві карти масштабу 1:6 000 000 – «Gęstość zaludnienia» та «Polacy». На картах присутні діаграми із характеристикою чисельності польського населення, етнічним складом населення Польщі, розміщенням поляків за межами польської етнічної території [3].

Кarti населення подаються в «Powszechny Atlas Geograficzny» (1930 р., Львів). Атлас уміщує п'ять карт: етнографічну, густоти населення, релігій, розміщення єврейського населення по території Польщі та зміни густоти населення за період 1910–1921 рр. Масштаб карт 1 : 6 000 000, 1: 9 000 000.

У 1938 році видано карту густоти населення Буковини масштабу 1:144 000 за даними 1930 року.

Вершиною цього періоду картографування населення є діяльність відомого українського географа і картографа В. Кубійовича, який розробив і видав «Атлас України та сумежних країв» [4]. У ньому представлено 32 (за даними О. І. Шаблія – 36) карти. В. Кубійович подав усесторонню характеристику населення не тільки Радянської України, а й українського населення в Румунії, РСФРР, Угорщині, Чехословаччині, Польщі, Канаді, Югославії, в Північній та Південній Америці тощо. Кarti цього блоку характеризують густоту, вік та стать населення, його розміщення, природний рух, міграції, мову, культуру. Блок карт населення в атласі є центральним. На них подається густота, вік та стать населення, його розміщення, природний рух, міграції, мова, культура [5]. Основний масштаб карт – 1:5 000 000; застосовано

також масштаби 1:8 000 000, 1:10 000 000, 1:15 000 000, 1:20 000 000. Карти населення в атласі В. Кубійовича склалися на основі власноруч зібраних статистичних даних на українські етнічні землі, які в той час опинилися у складі чотирьох держав.

Більшість карт населення в «Атласі...» В. Кубійовича належать до аналітичних із використанням елементарних легенд. У довідковій (графічній) частині атласу є можливість порівняти деякі дані із даними країн Європи: наприклад, народина і смертність в Українській СРР і Російській Федерації, Польщі, Румунії, Чехословаччині, Німеччині, Англії, Франції та Італії; приріст людності за регіонами України окремо для всієї людності, для міського населення, для сільського населення. В. Кубійович подає кількість українців в «українських колоніях» в ССРР – Казахстані, Сибірові, Нижньоволзькому краї, Далекосхідному краї, Середньоволзькому краї, Башкирській АСРР, Кіргістані, Уральському краї. Ці дані важливі з точки зору асиміляції українців [4; 5].

В. Кубійович створив «Етнографічну карту України» масштабу 1:5 000 000. Карта дуже інформативна та має велике значення для розуміння розселення українців.

Дуже важливою є його ж «Етнографічна карта Південно-Західної України» (Галичини). Етнічний склад населення Галичини був опрацьований за станом на 1.01.1939 р. Він зібраний і поданий за окремими громадами відповідно до адміністративного поділу на 1 квітня 1932 р., у тому числі природний приріст для цілих повітів.

«Схематична етнографічна карта Галичини» масштабу 1:1 200 000 мала за мету дати загальний огляд етнографічних відносин. Малі етнічні групи в межах поодиноких повітів представлено на ній схематично в місцях їх найбільшого скупчення.

Одним з результатів роботи комітету з післявоєнному планування США стала розробка етнографічних карт Європи, особливо східної її частини (1943 р.). Карты створювалися для сприяння адміністрації США на можливих переговорах з перерозподілу післявоєнного світу. Відомі дві карти цього періоду – «Етнографічна карта Східної Європи» та «Етнографічна карта Польщі». Перша створена на основі карти Габерланта 1927 року видання, друга карта створена на основі даних 1931 року.

Третій етап охоплює 1945–1991 рр. Характеризується незначною кількістю карт, оскільки в СРСР уводиться режим секретності на статистичний та картографічний матеріал, що

стосуються населення, особливо той, що пов'язаний із переписом населення 1939 року.

На західноукраїнських землях була видана «Етнографічна карта південно-західної України (Галичини)» масштабу 1:250 000 (1953 р.), на якій подано етнічний склад населення Галичини у розрізі кожної громади.

Питаннями етнічної структури населення займався відомий український етнограф В. І. Наулко, який у 1965 р. видав працю «Етнічний склад населення РСР» із характеристикою етнічної структури населення України в межах возз'єднаних земель, динамікою кількісних параметрів і особливостями територіального розміщення українців та етнічних груп. Дані праці «Географічне розміщення народів УРСР» (1966 р.) викладені на «Карті сучасного етнічного складу населення УРСР». В основі обох робіт покладено статистичні дані перепису населення 1959 року із даними власних експедиційних досліджень. Дані про етнічний склад населення західноукраїнських земель містяться і в пізніших роботах цього вченого. В. І. Наулко доклав значних зусиль для створення «Регіонального історично-етнографічного атласу України, Білорусії та Молдови».

Відомі карти населення цього періоду «Украинская ССР. Размещение населения» масштабу 1:750 000 (1975 р.), настінна карта «Населення» масштабу 1:1 000 000 для середньої школи (1995 р.).

Усього дві карти населення містяться в «Атласе ССРСР» (М., 1982–85 рр.) – карти густоти населення та народів (масштаб 1 : 16 000 000), а також ряді навчальних, навчально-довідкових атласів краєзнавчого типу, що були видані у 90-х роках ХХ століття (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Чернівецька області). На картах населення цих атласів у масштабі 1:1 000 000 подано найелементарнішу характеристику населення: людність найбільших міст, містечок і найбільших сіл) і густота сільського населення у розрізі адміністративних районів.

У Українській Радянській енциклопедії (1977–85 рр.) вміщено одну карту масштабу 1:6 000 000 – карту густоти населення; у Географічній Енциклопедії України (ГЕУ, 1989, 1990 і 1993 рр., останній уже в незалежній Україні) – три карти: карта густоти населення (повтор карти з УРЕ) та дві текстові карти: «Географія трудових ресурсів» та «Інтенсивність маятникових трудових поїздок» [6].

Четвертий етап – картографування населення в незалежній Україні. Характеризується різким підвищенням активності в складанні

карт населення. Розширюється тематика карт, деталізуються показники картографування, удосконалюються способи картографічного зображення та засоби художнього і графічного оформлення, стає об'ємнішим похідний графічний матеріал.

У 1996 році виходить з друку комплексний атлас «Україна»), який практично є простим зібранням тематичних карт масштабу 1:4 500 000 із попередніх енциклопедичних видань України [1].

Значна кількість карт населення міститься у виданій в 2004 році праці Т. Курач «Картографічне дослідження динаміки демографічних процесів в Україні» із характеристиками народжуваності, смертності природного приросту, характеру динаміки шлюбності, розлучуваності, демографічних процеси у розрізі областей.

У 2005 році видано науково-довідковий «Комплексний атлас України» (ДНВП «Картографія») із невеликим розділом «Населення» [7], де вміщено 9 карт, серед яких карти, що характеризують розміщення населення, його національний склад, розподіл за мовою, релігії, статевіковий склад населення, природний і механічний рух, його зайнятість, безробіття, попит та пропозицію робочої сили. Значний графічний супровід карт, який характеризує основні показники населення на дати переписів. Практично відсутні дані про показники населення до 1939 р.

Найвищим досягненням картографування населення в Україні стало видання у 2007 р. Національного атласу України [8]. У ньому вміщено 178 карт населення, що об'єднані у блок «Населення та людський розвиток» (дещо більше 20% від загальної кількості карт атласу). Усі карти блоку об'єднано у наступні групи: 1) Чисельність, структура та розселення населення (52 карти), 2) Міграція населення (10 карт), 3) Національний склад населення та розселення народів (18 карт), 4) Мова населення. Релігія (7 карт), 5) Людський розвиток (соціально-економічний розвиток) (52 карти), 6) Соціальна сфера (гуманітарний розвиток) (40 карт), 7) Санітарно-курортне та рекреаційне обслуговування (10 карт).

В НАУ основним є масштаб 1:2 500 000, додаткові масштаби – 1:4 000 000, 1:5 000 000, 1:6 000 000, 1:8 000 000, 1: 10 000 000, 1:12 000 000, 1:15 000 000. На картах НАУ представлена найбільш повна за останні десятиріччя характеристика населення України із показом основних тенденцій його розвитку.

Список використаних джерел

1. Сосса Р. І. Історія картографування території України / Р. І. Сосса. – К.: Либідь, 2007. – 336 с.
2. Жупанський, Я. І. Історія географії в Україні / Я. І. Жупанський. – 2-ге вид. – К., 2006. – 275 с.
3. Ромер Еугеніуш // Географічна енциклопедія України. У 3-х томах. – К.: «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана. – Том 3: П–Я. – С. 147-148.
4. Атлас України та сумежних країв / За загальною редакцією д-ра Володимира Кубійовича, доцента Ягайлонського Університету. – Львів, 1937.
5. Шаблій Олег. Науковий подвиг професора Володимира Кубійовича / О. І. Шаблій // Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2001. – С. 490-525.
6. Потокій М. В. Розвиток картографування населення в українських атласах / М. В. Потокій // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. – 2010. – №22. – С. 108-114.
7. Комплексний атлас України. – К.: ДНВП «Картографія», 2005.
8. Національний атлас України. – К.: ДНВП «Картографія», 2007. – 440 с.

УДК 911.2: 551.58

КЛІМАТИЧНІ ОПИСИ ПОДІЛЛЯ У ХІХ СТОЛІТТІ

Н.Б. Таранова

bodys@ukr.net

*Тернопільський національний університет імені В. Гнатюка,
м. Тернопіль, Україна*

У ХІХ столітті дослідженнями клімату Поділля займалися переважно польські науковці. Пояснюється це тим, що кілька століть Поділля перебувало у складі Речі Посполитої, до 1831 р. тут панували польська мова, католицизм, непорушні соціально-економічні позиції шляхти. З іншого боку, ці дослідження дають можливість визначити тодішній стан географічної науки, та містять багато цікавої інформації щодо особливостей клімату Подільського регіону.

У ХІХ столітті через відсутність значних наукових осередків дослідження краю відбувалися стихійно і були прерогативою окремих вчених і ентузіастів, які на свій розсуд і уподобання безсистемно займалися накопиченням матеріалів з різних наукових напрямів, зокрема географічних.

На жаль, кліматичні дослідження Поділля, які проводилися у ХІХ столітті не можна назвати постійними чи довготривалими.

Аналізуючи опубліковані матеріали, можна зазначити, що дуже мало дослідників розглядали вклад польських науковців. Ми